

„MIJENJANJE KOŽE“ JOSIPA VIDMARA: INTELEKTUALAC ILI POLITIČAR PRIJE I POSLIJE 1945.

Krištof Jacek Kozak

Sažetak: U članku se postavljaju dva osnovna pitanja u vezi Vidmara kao (jugo)slovenskog intelektualaca: pitanje njegove uloge kao političara i funkcije kao čovjeka kulture. Metodološki komparativno članak najprije analizira Vidmarovu političku djelatnost, da bi kasnije prikazao i njegovo zauzimanje na području kulture i umjetnosti. Rezultati istraživanja ukazuju da je Vidmar političke teme, među koje se ubrajalo i slovensko nacionalno pitanje, savjesno “preveo” na kulturnu razinu jer je bila to razina na kojoj se mogao boriti za svoje ideale, a to je uglavnom bio romantički humanizam. Njega je Vidmar izjednačio s komunizmom te na taj način utjecao i na nacionalno pitanje Slovenaca. S obje ruke je prihvatio komunizam baš na temelju njegovog prividnog humanizma. Budući da su se njegovi ideali tako spojili, bavio se kulturom tijekom svoje političke djelatnosti i obrnuto. Zbog toga je moguće zaključiti, da su bile ustvari obje razine za Vidmara jedno te isto.

Ključne riječi: Josip Vidmar, jugoslavenska intelektualna elita, politika, humanizam, idealizam

Vjerojatno nema nikakve nedoumice kako možemo Josipa Vidmara (1895.-1992.), slovenskog literarnog i kazališnog kritičara, esejista i dramaturga, a od početka Drugoga svjetskog rata isto tako, ili čak prvenstveno, političara, uvrstiti u prve redove jugoslavenskih intelektualaca. Svejedno je u vezi njegovog položaja kao kulturnog djelatnika odnosno političara još danas otvoreno više pitanja: da li je kao intelektualac bio više slovenski ili jugoslavenski, ili je možda bio oboje, spadao li više u kulturnu ili političku sferu, kakav je bio njegov svjetonazor i drugo? Kod Vidmara se može opaziti ispreplitanje svih spomenutih registara, osobito upada u oči to što su i same Vidmarove pozicije često potpuno kontradiktorne. Tako je s jedne strane o sebi stalno tvrdio da je bio čovjek kulture a nikad politike i da se je s politikom počeo baviti zapravo slučajno, ali učlanjenjem u Komunističku partiju vješto je koristio sve povlastice politički (i drukčije) privilegiranog društvenog sloja. S druge strane je bio prisutan i utjecajan u jugoslavenskom javnom životu pri čemu je cijelo vrijeme bio – kako prije tako i poslije rata – velik zagovornik slovenstva i što veće slovenske samostalnosti. Upravo ovdje možemo opaziti jedan od najznačajnijih obrata: prije rata je odbacivao neuspješnu demokraciju kraljevine u imenu nacionalnih/nacionalističkih

težnji, poslije rata je upravo na podlozi pitanja samobitnosti stupio u politički *establishment* i potpuno podupro jednopartijski sustav. Sve navedene dvosmislenosti objedinjava u sebi ideja Vidmarove “konverzije”, odnosno njene polazne točke. Posebice je stvar zagonetna budući da su Vidmarovi nazori bili cijelo vrijeme manje više isti, što ukazuje na to da su svi izlazili iz jedinstvene osnove. Možemo vidjeti da se spomenuta pitanja postavljaju kao neka kontradikcija kod koje se prije svega ključno čini pitanje Vidmarove osnovne uloge u kulturi, njegovog prijelaza u politiku i daljnjeg bavljenja kulturnim pitanjima, te što znači samo pitanje Vidmarovih „promjena“.

Politika kao kultura

Vidmar je često tvrdio da je prije Drugoga svjetskog rata bio prilično apolitičan: “Po svojem ukusu i savjesti bio sam već vrlo rano tipičan apolitički intelektualac svog vremena. Mogli bi čak reći apolitički intelektualac. Usprkos pritisku stvarnosti sam dokle god je bilo moguće otklanjao svaku političku aktivnost”¹. Čini se da je ovu tvrdnju ipak potrebno uzeti s rezervom. Već iz potpuno teoretskoga gledišta, teško je naime biti intelektualac, zauzimati se za toliko temeljne političke stavove kao što je na primjer nacionalna samobitnost i pri tome biti politički neopredijeljen. Naravno ovdje se ne radi o stvarnim principima moći, jer nisu niti potrebni, već o javnom izražavanju političkog mnijenja. Već zbog same njegove uloge Vidmara kao prijeratnog utjecajnog literarnog i kazališnog kritičara i zbog toga »javnog intelektualca« nije moguće sasvim izuzeti iz politike.

Bez obzira na to, povezanost Vidmara s politikom pokazala se i u praksi. Suprotno njegovim tvrdnjama o apolitičnosti, u njegovim kasnijim ispovijedima jasno se pokazalo da je ubrzo spoznao političku moć i kao intelektualac joj je postao vjeran. Već i sami politički zapisi su imali »političku namjenu«,² kao što je zapisao 1932. godine u *Kulturnom problemu slovenstva*, tekstu koji se čini ključnim za razumijevanje Vidmarova dijaloga s politikom.³ To je bila oštra ocjena tadašnjeg društvenog položaja Slovenaca. Već u uvodu Vidmar zapravo sam sebe demantira:

Probleme o kojima govori ova knjižica obično pretresa ili znanost ili politika. [...] Dobrih deset godina uznemiren pratim debate, rasprave, članke, napomene i nelijepo prikrivene aluzije koje se u našem tisku pojavljuju o pitanju slovenstva i u sebi moram krotiti zla osjećanja koja me ispunjavaju pri pogledu na narodnu mlakost, da ne kažem mržnju do slovenstva koju gaji i pažljivo prikriva naša takozvana napredna javnost.⁴

¹ Josip VIDMAR, *Srećanje z zgodovino*, Maribor 1963., 6.

² *Isto*, 7.

³ Zapis *Kulturni problem slovenstva* je izišao kod Tiskovne zadruge u zbirci *Slovenski putovi [Slovenske poti]*, koju je uređivao Juš Kozak.

⁴ *Isto*, 5. Sadržaj rasprave je bio tako eksplozivan da se izdavač ogradio od njezina sadržaja. Na letku koji je kao neku vrstu *erratu* uložilo u knjižicu je između ostalog pisalo: “Knjiga ‘Kulturni problem slovenstva’, koju je napisao g. Josip Vidmar je zalutala u političko polje i ima posebnu tendenciju koja se odražava posebice u njenom predgovoru. Pisac napada slovensku naprednu javnost polazeći od potpuno krivih, neutemeljenih tvrdnji, da ta gaji mržnju do slovenstva te da stremi tomu da bi se Slovenci odrekli vlastitog jezika i vlastite kulturne samobitnosti itd.”

Ova tvrdnja pruža dovoljan razlog za sumnju u prethodnu izjavi o apolitičnosti. Odlomak ukazuje na drugačiji ulazak u političku arenu. Vjerojatno možemo reći da Vidmara već prije Drugog svjetskog rata ne možemo razumjeti neovisno o politici jer joj je kao „apolitični intelektualac“⁵ svjesno držao ogledalo. Štoviše, možemo tvrditi da se usprkos svim njegovim tvrdnjama, s politikom je cijelo vrijeme više nego samo koketirao. Bez sumnje se je Vidmar u stvarnu politiku ušao na početku 1940. godine kad je pristao na suradnju s Partijom k čemu su ga pozvali B. Kidrič i B. Ziherl. Prva posljedica te suradnje bilo je osnivanje Društva prijatelja Sovjetskog saveza. Ubrzo nakon toga je Vidmar „poslušao [...] poziv sudbine“⁶ i u politiku se uključio kao aktivni sudionik: 27. travnja 1941, samo nekoliko tjedana poslije njemačkog napada na Jugoslaviju, je zajedno s drugim liberalnim intelektualcima (F. Kozak, F. Šturm), kršćanskim socijalistima (T. Fajfar), predstavnicima Sokola (J. Rus), predstavnicima KPS (B. Kidrič, A. Bebler, B. Ziherl) i drugim suradnicima iz spomenutog Društva osnovao Antifašistički savez radnog naroda Slovenije (koji se je uskoro preimenovao u Oslobodilnu frontu Slovenije), prvu organizaciju otpora protiv okupatora na području tadašnje Jugoslavije. Sam je to komentirao riječima: “To je bila obaveza u ime koje je moralo nestati sve osobno, sve što nije bilo u vezi s tim se je moralo umaknuti u pozadinu. Čak i literarni interesi su počeli blijedjeti zbog tog usijanoga žarišta cijelog našeg života”.⁷ Ubrzo nakon toga, 1942. godine otišao je u ilegalu u Kočevski rog u vodstvo NOB-a. U siječnju 1943. godine je postao predsjednik IO OF, u studenom iste godine kao član slovenske delegacije je sudjelovao na 2. zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu, gdje se je već značajno istaknuo kad je u ime slovenske delegacije predložio da se Titu dodijeli titula maršala. Još je u veljači 1944. godine postao predsjednik SNOS-a.⁸

Možemo se zamisliti nad pitanjem da li je moguće na osnovu do sada izrečenog zaključiti da je Vidmar zaista “ušao” u politiku. Politiku je jako ozbiljno uzimao još u doba kad nije bio njen službeni predstavnik a cijelo vrijeme je bio u njevoj blizini, bavio se njezinim pitanjima. Istina je ipak nešto drugo: njegova je pozicija dobila drugu težinu u trenutku kad je Vidmar dobio stvarnu moć, dakle kad se konačno upleo u *Realpolitik*, za što je konačni korak bio njegov relativno kasni ulazak u Komunističku partiju godine 1948., kad je demonstrativno podupro Tita prilikom razlaza sa Staljinom i sukoba s Informbiroom. Zato se njegova oscilacija između dva pola, kulturnog i političkog zapravo čini prividnom jer je smjer Vidmarovog djelovanja bio samo jedan: pridobivanje i povećavanje stvarnog utjecaja.

Na ovom se je mjestu potrebno posvetiti i drugom paradoksu, zapravo fenomenu Vidmara kao jugoslavenskog kulturnog djelatnika. Čini se da se radi o paradoksu zbog toga što se ni kao *homo politicus* nije prestao baviti temama koje je otvarao već prije Drugog svjetskog rata, to jest pitanjima slovenskog narodnog pitanja i samostalnosti slovenskog naroda i nacije u odnosu na druge narode Jugoslavije a posebno u odnosu na Srbe. To je bila zlatna nit njegove političke misli već prije rata koja se nije uklapala ni u službena politička stajališta u poslijeratnoj SFRJ. Pitanje je dakle na temelju čega ga je poslijeratna Jugoslavija tolerirala u njegovom nacionalnom/nacionalističkom a ujedno i federalnom držanju.

⁵ Josip VIDMAR, *Srećanje z zgodovino*, Maribor 1963., 6.

⁶ Josip VIDMAR, *Odgovori*, Ljubljana 1970., 65.

⁷ Darinka KLADNIK, *Sto usod znanih Slovencev*, Ljubljana 2006., 199.

⁸ Njegove poslijeratne funkcije, spomenut ću samo one najuočljivije, zvuče još impresivnije: predsjednik Prezidija Narodne skupštine NRS (1946-51), predsjednik Savjeta naroda Narodne skupštine FNRJ (1946-53), član Savjeta federacije SFRJ (1967-74), predsjednik Narodnog doma u Beogradu, član Predsjedništva SRS (1974-82) itd. U usporedbi sa navedenim, Vidmarove funkcije u kulturi, iako relativno jednako važne, značajno blijede: predsjednik SANU (1952-76), predsjednik Akademijskog savjeta SFRJ (1966-69), predsjednik Savjeta Sterijinog pozorišta (1956-81) itd.

Vidmar je zapravo cijelo vrijeme bio glasni zagovornik: “slovenske stvari,” autonomne slovenske kulture, čak se je prije rata izrazito postavio na stranu liberala, odnosno kao što je zapisao: “slobodoumne inteligencije, koja je sol ovog naroda i pravi izraz njegove najdublje kulturne volje. Ovu porodicu u svojoj neskromnosti proglašavam za svoju jedinu javnu rodbinu...”⁹ Tim tekstom je Vidmar uistinu prešao Rubikon čisto kulturnih pitanja i proglasio se programskim nasljednikom Levstikovog preporodnog djela (Levstikove izabrane misli pod naslovom *Riječi Slovincima [Besede Slovincem]* izašle su kod Akademske založbe za Duhove, 12. svibnja 1940.) isto kao i Cankarove socijalističke težnje, koje su se 1913. godine iskristalizirale u predavanju *Slovinci i Jugoslaveni*. Ako je Cankar bio uhićen zbog zagovaranja političke povezanosti južnoslavenskih naroda izvan Austrougarske Monarhije, Vidmar je u Kraljevini Jugoslaviji jasno branio već samostalno slovenstvo, tj. slovensku narodnost, pred jugoslavenarstvom “naprednih” Slovenaca, pred njihovom “novoilirskim ili ilirskim idejama” i “srpskim centralizmom”.¹⁰ Kao malo koga dotad, Vidmara je brinulo oduševljenje domaćih “naprednih krugova” počecima kraljevine Jugoslavije, isto kao i potencijalne posljedice takvog oduševljenja koje se je Vidmaru činilo polaganim proklizavanje prema ilirizmu.¹¹

Vidmar nije bio spreman sklapati nikakve kompromise kad je u pitanju slovensko nacionalno pitanje. Slovensku samobitnost je kao mnogi pred njim dokazivao na temelju jezika: “Nedvosmisleno je da je svaki narod posebno ljudstvo koje govori svoj jezik”.¹² Pomoću prvih pisaca slovenskog jezika od Trubara i Bohoriča do Kopitara i Levstika je dokazivao da je slovenski jezik autohton zbog kojeg se narod koji taj jezik govori također predstavlja kao autonomni narodni subjekt. Za Vidmara nije bilo nikakve nedoumice da smo Slovenci već bili i jesmo narod, to je činjenica koju po njegovim riječima niječu “naši takozvani jugoslaveni”.¹³ Oni se naime zalažu za “stapanje i spajanje” južnoslavenskih naroda u jedno narodno tijelo *sa jednom narodnom psihom, s jednim jezikom i jednom literaturom i kulturom*.¹⁴ To bi za Slovence prema Vidmaru značilo smrt jer “je jasno da taj njihov ideal znači za nas Slovence odreći se svog jezika, vlastite kulture i izgubiti se u jugoslavenskom odnosno srpskohrvatskom moru”.¹⁵

Još se u zanosu panslavizma Levstik pozivao na međusobno razumijevanje između južnih Slavena: “Prva stvar je, dakle, da Sloveni sada razumijemo što piše Hrvat i da razumije Hrvat što piše Slovenac”.¹⁶ Vidmara nakon prvog iskustva iz vremena kraljevine to više nije zanimalo i oštro se je zauzimao isključivo za slovenstvo. Na pitanje “ili slovenstvo ili srbohrvatstvo”¹⁷ e po njegovom mišljenju prvi jasno odgovorio već P. Trubar, nastavio V. Vodnik, onda je tu odluku pokolebao ilirski pokret koji je posebice jasno zagovarao S. Vraz već u razdoblju romantizma. Tako je pisao Vidmar 1932. godine.

⁹ Josip VIDMAR, *Kulturni problem slovenstva*, Ljubljana 1932., 6.

¹⁰ *Isto*, 50.

¹¹ Spomenuti zapis *Kulturni problem slovenstva* je bio toliko odazivan da ga je još 1975. godine spominjao B. Zihlerl: “Vidmarov otpor je tu važio prije svega reakcionarnom sljepomišljenju o nacionalnom pitanju, političkom i kulturnom ujedinjenju koje je bilo tipično za odnose slovenske liberalne buržoazije do velikosrpskog hegemonizma i do njegovog ideološkog izraza, jugoslavenskoga unitarizma” Boris ZIHERL, “Josip Vidmar in naš trenutek”, *Josip Vidmar*, Ljubljana 1975., 46.

¹² J. VIDMAR, *Kulturni problem slovenstva*, 50.

¹³ *Isto*, 53.

¹⁴ *Isto*.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ Fran LEVSTIK, *Besede Slovincem*, Ljubljana 1940., 14. Citat je naveo i Vidmar. Vidi J. VIDMAR, *Kulturni problem slovenstva*, 62.

¹⁷ J. VIDMAR, *Kulturni problem slovenstva*, 54.

Kulturni problem lovenstva je previše jasno ukazivao na udaljavanje od samih kulturnih pitanja u pravcu asertivnog nacionalizma što politički u širem okviru nije bilo prihvatljivo. Zbog toga se je Vidmar odlučio zaniijekati politički sadržaj svojih teza i bar deklarativno ih sakriti kao “nevažne” svaštarije, zapravo umaknuti iz političke u (sigurniju) sferu kulture. Taj korak je izrazito spretno izveo u 10. poglavlju *Kulturnog problema slovenstva*, koji je posvetio Trubaru, Vodniku, Prešernu i u kojem je zapisao:

Pristupajući k procjeni naše jugoslavenske ideje mi se čini prije svega potrebno ponovno naglasiti da raspravljam *samo o kulturnom* jugoslavenstvu. Buduće političko udruženje svih južnih Slavena, to znači Slovenca, Hrvata, Srba i Bugara čini mi se pri sadašnjem socijalnom i političkom uređenju Europe povjesna nužda, isto kao što mi se čini povjesna i prirodna nužda današnja Jugoslavija. *Političko jugoslavenstvo je tada izvan diskusije*.¹⁸

Navedena tvrdnja se očigledno potpuno distancira od (real)političkog razumijevanja problema. Ali ipak činjenica da se je radilo samo o triku pokazuje značenje koje je Vidmar stalno pridavao nacionalnom pitanju. Otkriveno nije dvoumio u opstanak zajedničke države južnih Slavena ali je zbog toga za Slovence zahtijevao jednaka prava kao što su ih imali brojniji narodi. Tim taktičkim povlačenjem dobio je još jednu prednost, a to je da se je preko suprotstavljanja jugoslavenstvu usredotočio na obračunavanje sa slovenskom “naprednom elitom.” Pošto su se odnosi za Slovence u vrijeme jačanja fašizma i uspona nacizma sve samo ne poboljšavali, on je 1937. godine u zapisu *Siromašna bilanca* [*Klavrna bilanca*] ponovno oštro kritizirao tadašnju političku situaciju i tako je mogao ponovno kritizirati “naprednu inteligenciju” koja “izražava svoje simpatije za demokratski blok i svoju nesklonost svim fašizmima osim dakako jugoslavenskom”.¹⁹

Da je povlačenje iz politike bio samo izmak, posredno je priznao kasnije kad je osjetio potrebu za dodatnim temeljem svoje nacionalističke usmjerenosti, posebno u svjetlu nove jugoslavenske socijalističke stvarnosti koja mu je i u ovom slučaju došla kao spasilačka pomoć. Nacionalni osjećaj kod Slovenaca je, kao što je objašnjavao 1970. godine u *Odgovoru*, zagovarao na osnovi uvjerenja da nacionalizam malobrojnog naroda, zbog kojeg još nikome nije pala dlaka s glave, ne može biti štetan. Spomenuta tvrdnja podsjeća na službenu vojnu doktrinu SFRJ o obrambenom ratu. Tako naime “postoje duboke objektivne razlike između nacionalizama velikih imperijalističkih naroda [...] i obrambenih nacionalizama potlačenih naroda”.²⁰ Slovenski nacionalizam, koji je, *nota bene*, tada još sadržavao plemenitiji značaj od na primjer šovinizma, je bio prema Vidmaru nedužan jer „naš osjećaj nije nikad nikome prijetio i [...] nikad nas nije zaveo na nasilje ili nepravdu prema drugim narodima.”²¹ Napor oko nacionalne samostalne Slovenije je dakle retrogradno utemeljivao na odsutnosti nasilnog djelovanja protiv drugih naroda što svakako ne rješava temeljno ideološko pitanje. Odsutnost nasilja zbog nemoći a ne zbog uvjerenja nije dovoljan dokaz. Vidmarov argument ne sprječava pitanje što bi sve Slovenci bili spremni uraditi kad bi nas bilo više... Ali to Vidmara nije brinulo jer je zaključio “sigurno je naš patriotizam takav zbog naše malenosti, zbog naše nemoći; usprkos tome je ipak bez grijeha protiv bilo kome”.²²

¹⁸ *Isto*, 54. Istaknuo J. Vidmar.

¹⁹ Josip VIDMAR, *Meditacije*, Ljubljana 1954., 92.

²⁰ J. VIDMAR, *Odgovori*, 80.

²¹ *Isto*, 81.

²² *Isto*. U suglasnosti s Vidmarom Slovenci nismo si mogli počinuti grijeha naspram drugih (iako se danas na primjer u Italiji mnogo govori o fojbama). Ali svejedno bili smo dovoljno veliki da smo se – sa strašnim posljedicama – okrenuli protiv samih sebe. U Vidmarovo vrijeme se o bratoubilačkoj rascijepjenosti Slovenaca svakako još nije smjelo govoriti.

Usprkos svome politički eksplozivnom naboju, borbene patriotske ideje Vidmaru nisu štetile niti u trenutku njegovog »mijenjanja kože« u političara. Čak nasuprot, prihvatljiva su bila upravo na osnovi nacionalnih težnji. Kad se je zbližio s političkim krugovima odlučivanja i moći, se je potpuno oslobodio bojazni za opstanak slovenskoga naroda.²³ Za (kulturnu) nezavisnost Slovenije se inače i dalje borio, najprije u trenutku oblikovanja nove Jugoslavije. Kad je krajem studenog 1943. godine u Jajcu u imenu Oslobođilne fronte pozdravljao delegate na zasjedanju AVNOJ-a, posredno se vratio na to pitanje i najvjerojatnije također na osobno iskustvo: "U bivšoj Jugoslaviji smo bili Slovenci više puta osuđivani kao separatisti. Ali jedinstvo i bratstvo jugoslavenskih naroda smo razumjeli samo kao jedinstvo i bratstvo suverenih jednakopravnih jugoslavenskih naroda".²⁴ Taj trud je urodio plodom jer je slovenska delegacija dobila potvrdu o prihvaćanju slovenske samostalnosti od samog Tita. Naime, on je na sastanku 1. prosinca 1943. Slovincima potvrdio "da ne smije i ne može imati slovenski narod nikakve bojazni glede jednakopravnosti i samostalnosti slovenskog naroda u našoj budućoj zajednici".²⁵

Vidmaru se je tako otvorio put na kojem je mogao zadržati svoje ideale, iako pod jednim uvjetom: podrediti ih je morao socijalističkom društvenom uređenju i vladajućoj Partiji. S druge strane više se nije morao brinuti za njih jer je novo uređenje osiguralo izjednačenje narodnih mogućnosti. Vidmar je pokleknuo pred Partijom. Ali je zahvaljujući tomu unutar tog partijskog okvira mogao govoriti čak o "samostalnosti Slovenije poslije rata" koja je značila samo "misao da Slovenci u sklopu jugoslavenskog socijalističkog savjeta u stvarnosti upravljamo sami; naša, s našim radom ostvarena sredstva neka po odbitku doprinosa za federaciju ostanu nama".²⁶

Bez obzira na spomenutu Vidmarovu pragmatičnost ostaje otvoreno pitanje kako ga zapravo razumjeti i uskladiti kao jugoslavenskog intelektualca i branitelja nacionalnoga. Da li je možda kao javni intelektualac dobio ekskluzivni položaj "čovjeka izvana" na objema razinama, jer je vrijedio za jednoga od najvažnijih kulturnih djelatnika (pored na primjer M. Krležu, M. Ristića i dr.) među političarima i jednako važnog političara među kulturnim djelatnicima? Bismo li dakle u dvostrukoj egzistenciji mogli naći objašnjenje činjenice, da je sve vrijeme glasno i bez posljedica govorio o slovenskom nacionalizmu, koji ga je zapravo, kao što je već spomenuto, nepromijenjen pratio sve od prijeratnog vremena? Čini se da se ovdje radi o još jednoj stvari. Takva ustrajna odlučnost bi bila naime skoro nemoguća kad ne bi bila poduprta dubljim principom, čak poslanstvom koje je Vidmar osjećao i u koje je zapravo vjerovao. Za nepromjenjivost njegovih nazora je vjerojatno zaslužna sretna okolnost da su se njegovi ideali doista slagali s novim političkim usmjerenjem. Novu je socijalističku kulturu i politiku bez poteškoća spojio sa svojom "filozofijom," ta mu je pak služila za oblikovanje njegovih idejnih nazora.

²³ Značajna je činjenica da je Vidmar bio 14. siječnja 1943. izabran za predsjednika Izvršnoga odbora OF (to je ostao sve do 27. travnja 1953., kad se je OF preimenovala u Socijalistički savez radnog naroda Slovenije). Odmah nakon toga je Komunistička partija Slovenije 1. ožujka sastavila tzv. *Dolomitsku izjavu* u kojoj je s namjenom veće učinkovitosti, sebi podredila preostale političke skupine unutar OF, prije svega Sokole i kršćanske demokrate (Kocbek). Vidmar je dakle bio na čelu OF u trenutku kad se u Sloveniji dogodila revolucija.

²⁴ Marijan BRECELJ, "Josip Vidmar in AVNOJ", *Josip Vidmar*, Ljubljana 1975., 38.

²⁵ *Isto*, 40.

²⁶ J. VIDMAR, *Odgovori*, 81. Bez obzira na to Vidmar si je svejedno dozvolio kritiku ograničavanja slovenske samostalnosti. Za krivca je proglasio jugoslavenski "centralizam," nepreglednost "državnog knjigovodstva" (*Odgovori* 82), što ukazuje također na duh doba, koja je sve do 1972. godine, kad je počeo puhati restriktivni vjetar (afera S. Kavčič), bila ekonomsko i politički prilično liberalna.

Kultura kao politika

Za bolje razumijevanje Vidmara, a isto tako bolji pregled njegovog odnosa prema politici, umjetnosti i svijetu uopće, moramo pregledati njegov svjetonazor. Svoj pogled na svijet on je konačno oblikovao već između dva rata, to jest u vremenu u kojem si je izborio svoj prostor i nametnuo se kao kritični intelektualac. “Kao što znate, za sadašnju slovensku svijest vrijedim približno kao neki literarni Jago. Ne znam, mislim, da to ime nisam baš zaslužio...”, komentirao je poslije rata svoju ulogu.²⁷ I to ne bez razloga. Usprkos tome što je 1922. godine sa A. Podbevškom i M. Kogojem kao esejista osnovao literarnu reviju *Tri labuda* (*Trije labodje*), najznačajniji dio njegove djelatnosti je ipak postala literarna i kazališna kritika. Kao kritičar se je istaknuo ocjenom drame O. Župančiča *Veronika Deseniška* (1924.), u kojoj je pjesnika potpuno uništio tako da je u slovenskoj literarnoj povijesti uvriježilo da je Župančič zbog toga prestao sa pisanjem drama. Po takvoj uvertiri je Vidmar pokrenuo svoju reviju pod nazivom *Kritika* (pisao ju je uglavnom sam), koja je izlazila dobrim godinu i pol dana (1925./1926.), a u kojoj je oblikovao temelje svojeg pogleda na svijet. Početke teoretske refleksije možemo kod Vidmara pronaći već 1922. godine u članku *Pomen umetnosti in država* (usp. *Trije labodje*). Od posebnog je značaja, da je već u tom tekstu uspostavio (politički) stav prema državi, ali i da je ostao vjeren upravo ovim prvim teoretskim akordima.²⁸

Polaznu je pretpostavku, kako je tvrdio, oblikovao tako da je iz umjetnosti isključio svaku ideologiju, očistio je od zemaljskog (pokvarljivog) ideološkog balasta, tako očišćenu dignuo na pijedestal, apsolutizirao, i sve to s određenom namjenom: naime tek tad postane umjetnost proizvodnja lijepog, što katarzičnim djelovanjem vodi k upotpunjavanju čovjeka. Samo ta čista i apsolutna umjetnost može dovesti do cilja koji si je bio postavio, a to je “pravi” Život. Apsolutno mjerilo umjetnosti je po Vidmaru živost, koja se samo u djelima razumije po “unutrašnjoj skladnosti,” po jedinstvenosti s kojom je izražen glavni princip života. Drugačije rečeno: čim više je živosti u djelima, tim bolje prikazuju život. Moć, istina i ljepota prikazanog života za Vidmara označavaju nepromjenljivu i apsolutnim kvalitetu umjetnosti kao što je živost i sloboda.

Tako je u Vidmarov svjetonazor stupila umjetnost i etika. Umjetnost mora svakako biti etični uzor jer bez ideoloških primjesa može biti “najdragocjenija između svih ljudskih djelatnosti”.²⁹ Već na početku je odbio moral u kršćanskom smislu. Čak suprotno: umjetnost mora biti očišćena od sveg moralnoga balasta, jer život duhovnog čovjeka “ne poznaje niti potrebe niti koristi, nego je slobodan... I cijelo je njegovo stvarstvo (stvaralaštvo) – umjetnost – nastalo iz ljubavi i radosne slobode”.³⁰ Svi spomenuti teoretski napori su doživjeli svoj vrhunac 1930. godine, kad Vidmar oblikuje posljednju definiciju umjetnosti: “umjetnost je kristalizacija života”.³¹

Bez obzira na činjenicu da navedene ideje podsjećaju na neka, izdaleka recimo idealistička, filozofska razmišljanja, potrebno je naglasiti da je Vidmar izbjegavao “standardizirane” filozofske pojmove. Njegova “živa filozofija” naime nije špekulativna filozofija u klasičnom

²⁷ D. KLADNIK, *Sto usod znanih Slovencev*, 198.

²⁸ Više o tome u KOZAK 1998.

²⁹ Josip VIDMAR, *Trije labodje*, Ljubljana 1922., 1.

³⁰ *Isto*.

³¹ Josip VIDMAR, “L. Kraigher: Na fronti sestre Žive”, *Literarne kritike*, Ljubljana 1951., 194.-201.

smislu nego rezultat života: “Nikad se nisam predao nijednoj teoriji ili filozofiji koja bi mi diktirala ovakve ili onakve termine, ovakve ili onakve pojmove; uvijek sam operirao jednostavnim ljudskim i literarnim pojmovima koji su u općoj upotrebi već dugo vremena”.³² Sve to još uvijek ne znači da nije moguće pronaći filozofskih utjecaja. Vrlo rano, vjerojatno već u doba ruskog zarobljeništva u Prvom svjetskom ratu je Vidmar preko D. S. Merežkovskog upoznao F. Nietzschea, tako da se je već jako rano upoznao s djelima kao što su *Rođenje tragedije iz duha glazbe* i *Tako je govorio Zaratustra*. Svejedno, Nietzsche nije nadmašio utjecaj koji je na Vidmara imao J. W. Goethe, vjerojatno već od zatočeništva nadalje. Još 1970. godine je Vidmar u svojim *Odgovorima* zapisao: “Goethe je bio u stvari nekakav estetski temelj mojem cjelokupnom djelovanju”.³³

S obzirom na tako doslovce idealistički pogled na život i umjetnost onda lakše je razumljiva društvena funkcija koju si je izabrao. Samo takva čista umjetnost mogla bi izmijeniti čovjeka, zato je i jedina prava za društvenu praksu. Vidmar je naime sebe vidio kao *arbitrarius elegantiarum*, koji treba apsolutnu umjetnost, uzvišenu ljepotu i pravi život pronaći i objasniti ondje gdje ona je, a tamo gdje je nema, pokušati je probuditi (poticati). Tako se je predodredio kao kritičar, koji upozorava na sve stranputice koje ubire suvremena umjetnost i društvo. U toj svojoj odluci je bio beskrupulozan, bio je više nego nemilosrdni kritičar svojih suvremenika, te se u 1930-tim godinama borio kao lav protiv svih “-izama” u ime (doslovce goetheovskih) ideala Čovjeka, Umjetnosti i Života. Već tad su ga nazvali “kritik vsezbou” (“kritičar razbijač”), i to se svakako nije promijenilo niti poslije Drugoga svjetskog rata. Dapače postalo je još naglašenije i još se ga danas u Sloveniji sjećaju po njegovom tako čestom nonšalantnom uskliku: “Ah, nije to ništa!”

Upravo opisan svjetonazor se kod Vidmara nije ni za trunku promijenio niti nakon Drugog svjetskog rata, dok su svi drugi (e.g. Th. W. Adorno) govorili o nemogućnosti umjetnosti poslije Auschwitza.³⁴ Vidmar je zadržao svoje apsolutni, za to vrijeme zapravo paradoksalni stav prema umjetnosti, odnosno – čak štoviše – još ga je ojačao i to pomoću ideologija. Prije rata zagovornik (goetheovskog) humanizma, tokom rata se je promijenio u komunista. Oba pojma je negdje čak izjednačio u tvrdnji da je humanizam zapravo jednak komunizmu, što točno ukazuje na Vidmarovo razumijevanje svijeta u kategoriji pojednostavljenog romantičnog idealizma. Kulturu, svakako romantičnu, kakvu je sam cijenio i utemeljio u politici je našao u socijalizmu i tako joj automatski dodao još jednu empiričku dimenziju. Jednako je napravio i s pozitivnim slovenskim nacionalizmom. S tim što ga je nominalno izuzeo iz političke diskusije i podredio samo pitanju kulturne egzistencije, posredno ga je podredio zajedničkoj jugoslavenskoj politici s čim je ubio više muha odjednom. Novi Vidmarov “preokret” je kasnije potvrdio i F. Zadavec: “Bivši slobodni mislilac i nestranački čovjek se sada odlučno zauzima za komunističku partiju i za socijalizam jer je u obima vidio garanciju za obistinjenje pravog humanizma”.³⁵ Naravno, upravo je ljudsko blagostanje bila prva stvar koju je deklarativno na savjesti imala nova vlast.³⁶

³² J. VIDMAR, *Odgovori*, 10.

³³ *Isto*.

³⁴ Bez obzira na često sasvim političko čitanje Adornove rečenice: “Nach Auschwitz ein Gedicht zu schreiben, ist barbarisch”, pojavljuju se suprotni glasovi, među njima na primjer E. Martin u članku *Re-reading Adorno: The ‘after-Auschwitz’ Aporia*, koji dokazuju aporetični položaj u kojem bi se našao pisac u vremenu po holokaustu.

³⁵ Franc ZADRAVEC, “Josip Vidmar”, *Slavistična revija*, Ljubljana 1975., 325.

³⁶ Sličnu povezanost je dokazivao i M. P. Bullock 1987. godine u svojoj knjizi *Romanticism and Marxism: The Philosophical Development of Literary Theory and Literary History in Walter Benjamin and Friedrich Schlegel*.

Tako ne začuđuje, da se Vidmarov romantičarski stav prema umjetnosti, života u njegovom veličanju čovjeka i njegovog duha spretno podudario s novom stvarnošću. Već ubrzo poslije rata je zapisao: “Sadašnja vlast ima u programu baš ono što je literatura uvijek zahtijevala i literatura mora zato nužno biti uz nju”³⁷ i “Doći će nova, sasvim nova literatura... Nastat će literatura slobode i ponosnog samoodređivanja”.³⁸ Ali bez obzira na to, svejedno teško vjerujemo da Vidmar nije vidio sve veće i očitije razilaženje između stvarnosti i ideala.

Sve to ne mijenja činjenicu koju je opazio i Zadravec: “Kad je [Vidmar] govorio o suglasnosti etosa umjetnosti i socijalističkog programa, time je ispovjedio nešto što je značilo veliku načelnu novost u njegovom razmišljanju o odnosu između ideologije i umjetnosti. Priznavao je da ipak postoji ideologija koja umjetnost ne može ometati, ako ostane pri svom čistom humanističkom načelu”.³⁹ Vidmar je dakle odlučio vidjeti jugoslavenski socijalistički sistem kao polugu koja mu može konačno efikasno pomagati kod uspostavljanja ideala umjetnosti: “nadosobnu viziju o pravom, novom, nevjerojatnom čovjeku”.⁴⁰

Zanimljivo je da se Vidmar – vjerojatno na osnovi vjerovanja u svoje nadvremensko pravo – nije bojao ulaziti i u polemike s takvim velikanima tog vremena kao što su na primjer bili B. Zihlerl, i ključni kulturni ideolog KP, sovjetski esteta M. Lifšic. Odbijao je estetska načela koja je preporučao M. Gorki 1934. godine na kongresu sovjetskih pisaca itd.

Ali njegova loša volja se nije smanjivala nego se je s vremenom čak i nasuprot tome samo povećavala. Tako je u 1950-im kad su nastala dva eseja *O čistoj umjetnosti*⁴¹ te *O nadahnuću*,⁴² ustrajno grmio protiv modernizma, dvoumio u uspjeh atonalne glazbe, tog “izliva ‘kričećih tonova’”,⁴³ odbijao “necjelovitu, razdrobljenu ličnost”,⁴⁴ “‘absurd’ i ‘egzistenciju’ Camusovog, Sartrovog i Heideggerovog tipa”,⁴⁵ odbacivao je novi roman, antidramu i antipoeziju...⁴⁶ Njegovo nezadovoljstvo javnom politikom i Partijom išlo je čak tako daleko, da je 1973. godine je u knjizi *K našem trenutku* napao i samu Partiju za njenu nedovoljnu ortodoksiju. Doslovce je pozvao SK da prestane sa bezbrižnošću prema anarhiji pod čiji utjecaj ja zapao najviši sloj kulture, Partiju je proglasio za sukrivca “antikritike,” koja literatura samo kvvari i zbunjuje, uveličava pak apsurd, seksualnost i “slične izrode malograđanskog duha”.⁴⁷ To svakako nije bilo u skladu s njegovim nazorima o umjetnosti, koji njeguju višu sliku čovjeka kao razumnog i stvaralačkog bića. Teško si možemo predstavljati jači amalgam intelektualnog stava i politike.

Ako na kraju preispitujemo J. Vidmara kao značajnog intelektualca i oštrog kritičara prije i poslije drugog svjetskog rata te njegov odnos prema KP – *nota bene*, od djelovanja

³⁷ Herbert GRÜN, “Pomenek s predsednikom Jožetom Vidmarjem, Za novo slovensko književnost”, *Tovariš*, Ljubljana 1947., cit. po F. ZADRAVEC, *n. dj.*, 327.

³⁸ F. ZADRAVEC, *n. dj.*, 326.

³⁹ *Isto*, 327.

⁴⁰ *Isto*, 331.

⁴¹ Josip VIDMAR, “O čisti umjetnosti”, *Naša sodobnost*, Ljubljana 1955.

⁴² Josip VIDMAR, “O navdihu”, *Naša sodobnost*, Ljubljana 1957.

⁴³ F. ZADRAVEC, *n. dj.*, 338.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ Pritom ga je podupirao čak E. Kardelj, “kad je travnja 1954. godine na kongresu SK Srbije rekao da nije pravilno ustrajati u borbi za jedan stil, jer nije moguće otkloniti niti objektivnih niti subjektivnih izvora umjetničkih škola i načina oblikovanja. Pored toga pa o humanističkoj vrijednosti književne umjetnine ne odlučuje stil, nego njen sadržaj” (F. Zadravec, *n. dj.*, 332).

⁴⁷ F. ZADRAVEC, *n. dj.*, 340.

KP se nikada nije ogradio – moguće je oblikovati više odgovora, ali najvjerojatnijom se čini slijedeća hipoteza.

Vidmara poslije rata nije zanimala materijalna stabilnost koju prije rata sve do zapošljavanja u Drami nije imao. Zasigurno je nemoguće označiti nevažnim sve pogodnosti koje je uživao: prisjetimo se samo korištenja vile u Tržiču, Strunjanu gdje je primao najveće kulturne djelatnike tog vremena između ostalog i M. Krležu o kojem je nekoć rekao: “Pokojni Krleža, koji je puno drugovao sa mnom, je nekoć više puta ponavljao: sa Vidmarom se u ničem ne slažem, samo u tome da je literatura važna stvar”.⁴⁸

Ipak čini se jednako važnom, ako ne i još važnijom, pretpostavka da je povezivanje Vidmarove vlastite ideologije sa politikom bilo “sretna” slučajnost, u okviru koje se je Vidmarov svjetonazor suspregao sa socijalističkom ideologijom što je samo po sebi vodilo oblikovanju izvrsne simbioze: sistem je Vidmaru davao svu odgovarajuću moralno-političku i ideološku potporu, a u zamjenu dobio je kultiviranog, obrazovanog i prosvijećenog čovjeka kojeg se nije trebao sramiti. Upravo suprotno, Vidmar je postao maskota jugoslavenske države, slali su ga na različite mirovne konferencije već krajem 40-ih i na početku 50-ih.⁴⁹

Vidmar je negdje izjavio da ga je na Čovjeka upozorio M. Gorki koji mu je pokazao put u humanizam.⁵⁰ Romantički humanizam je zaista ostao u središtu njegovog zanimanja cijeli život, iako je cijena koju je morao platiti za potporu svom zapravo anakronističkom sakrosantskom razumijevanju umjetnosti do danas ostala upitna.

Možemo se naime pitati da li se je Vidmar kao intelektualac uopće osjećao ograničenim ili ugroženim. Odreći se morao (drugačije nego F. Kozak, koji nije stupio u partiju) svog svoga prijašnjeg liberalizma i nezavisnosti, a dobio je potporu za onu jednu stvar u koju je vjerovao. Zanimljivo je, da su se njegovi romantičarski ideali – na kraju krajeva – iznenadujuće iskristalizirali u zaista suprotnu misao a to je da “je djelomično realistička sva literatura i sva umjetnost”.⁵¹ Bez obzira na to možemo reći da je svojim idealima ostao vjeran do kraja zbog čega je odnos između Partije i Vidmara moguće vidjeti manje kao zloupotreba pojedinca i više kao upotreba Partije za postizanje svojih ciljeva. A još najvjerojatnije bila je to zaista sretna simbioza, koincidencija, skladnost – naravno samo teoretski – dviju ideologija.

Rezime

U vezi Josipa Vidmara i njegove kontradiktorne uloge kao kulturnog djelatnika odnosno političara postavlja se mnogo pitanja: je li pripadao više u kulturnu ili političku sferu, je li bio više slovenski ili jugoslavenski intelektualac? Vidmar je o sebi uvijek tvrdio da je čovjek kulture, a nikad politike, ali s druge strane vješto je koristio sve povlastice politički (i drukčije) privilegiranog društvenog sloja.

Članak ukazuje na činjenicu, da Vidmar u politiku nije “ušao”, nego se političkim pitanjima oduvijek bavio. Tako je njegov ulazak u Partiju 1948. bio samo završni akt dužeg simpatiziranja s njom. Time je postao igrač u jugoslavenskoj (kulturnoj) politici, što nikako ne znači da je napustio teme kojima se bavio i prije, posebno temu slovenskog narodnog

⁴⁸ D. KLADNIK, *Sto usod znanih Slovencev*, 199.

⁴⁹ Usp. Jože JAVORŠEK, “Osnovni podatki za življenjepis Josipa Vidmarja”, *Josip Vidmar*, Ljubljana 1975., 243.-257.

⁵⁰ J. VIDMAR, *Odgovori*, 123.

⁵¹ F. ZADRAVEC, *n. dj.*, 332.

pitanja. To je bila njegova glavna politička tema, koju je sakrio kao kulturnu, a da bi je mogao i dalje voditi, pristao je na socijalističko uređenje države.

Njegov stav o politici lakše je razumjeti, ako se ga uspoređi s odnosom prema kulturi, točnije s poimanjem umjetnosti. Tu je Vidmar predstavljao idealističku ideologiju. Za njega je komunizam bio novi oblik humanizma, zato se u njegovom shvaćanju politika i kultura udružuju u romantičkom humanizmu, koji je bio Vidmarov jedini pravi ideal.

Prev. Danica Trailović

JOSIP VIDMAR: INTELLEKTUELLER ODER POLITIKER VOR UND NACH 1945

Zusammenfassung: In dieser Arbeit werden zwei Grundfragen über Josip Vidmar, einen Intellektuellen aus Jugoslawien, gestellt: die Frage nach seiner Rolle als Politiker und nach seiner Tätigkeit im Kulturbereich. Durch eine komparative Analyse schildert der Autor zuerst Vidmars politische Tätigkeit und später auch seine Aktivitäten im Kunst- und Kulturbereich. Die Forschungen zeigen, dass Vidmar politische Themen, darunter auch die slowenische Nationalfrage, absichtlich auf die Kulturebene versetzte. Auf diesem Feld konnte er frei um seine Ideale kämpfen, vor allem um romantischen Humanismus, den Vidmar mit Kommunismus gleichsetzte und damit die Nationalfrage beeinflusste. Mit voller Begeisterung billigte er den Kommunismus, gerade wegen des scheinbaren Humanismus. Nachdem sich seine Ideale miteinander verknüpft hatten, beschäftigte er sich mit Kulturfragen in seiner politischen Tätigkeit und umgekehrt. Deshalb kann man sagen, dass Vidmar die beiden Ebenen, d. h. Kultur und Politik, als eine Einheit betrachtete.

Schlüsselwörter: Josip Vidmar, jugoslawische intellektuelle Elite, Politik, Humanismus, Idealismus

Literatura

Marijan BRECELJ, "Josip Vidmar in AVNOJ", *Josip Vidmar*, Ljubljana 1975., 31.-41.

Marcus Paul BULLOCK, *Romanticism and Marxism: The Philosophical Development of Literary Theory and Literary History in Walter Benjamin and Friedrich Schlegel*, New York 1987.

Ivan CANKAR, "Slovinci in Jugoslovani", *Zbrani spisi*, sv. 19., Ljubljana 1936., 12.-23.

Jože JAVORŠEK, "Osnovni podatki za življenjepis Josipa Vidmarja", *Josip Vidmar*, Ljubljana 1975., 243.-257.

Darinka KLADNIK, *Sto usod znanih Slovencev*, Ljubljana 2006., 198.-199.

Krištof Jacek KOZAK, *Estetski in idejni vplivi na predvojno dramsko in gledališko kritiko Josipa Vidmarja*, Ljubljana 1998.

Fran LEVSTIK, *Besede Slovincem*, Ljubljana 1940.

Elaine MARTIN, "Re-reading Adorno: The "after Auschwitz" Aporia" (<http://forum.llc.ed.ac.uk/issue2/martin.pdf>), 31. avgust 2009.

Josip VIDMAR, "Klavrna bilanca", *Meditacije*, Ljubljana 1954., 90.-94.

Josip VIDMAR, *Kulturni problem slovenstva*, Ljubljana 1932.

- Josip VIDMAR, "L. Kraigher: Na fronti sestre Žive", *Literarne kritike*, Ljubljana 1951., 194.-201.
- Josip VIDMAR, *Meditacije*, Ljubljana 1954.
- Josip VIDMAR, *Odgovori*, Ljubljana 1970.
- Josip VIDMAR, "O čisti umetnosti", *Naša sodobnost*, Ljubljana 1955.
- Josip VIDMAR, "O navdihu", *Naša sodobnost*, Ljubljana 1957.
- Josip VIDMAR, *Srečanje z zgodovino*, Maribor 1963.
- Josip VIDMAR, *Trije labodje*, Ljubljana 1922.
- Josip VIDMAR, "Veronika Deseniška", *Dom in svet*, Ljubljana 1924., 216.-220.
- Franc ZADRAVEC, "Josip Vidmar", *Slavistična revija*, Ljubljana 1975., 321.-353.
- Boris ZIHERL, "Josip Vidmar in naš trenutek", *Josip Vidmar*, Ljubljana 1975., 45.-58.

DESNIČINI SUSRETI
2009.
Zbornik radova

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

 FF press

Filozofski fakultet u Zagrebu
Zagreb, 2011.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 4

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet,
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
FF-press

Za nakladnika

Damir Boras

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomoglo je
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2011., Filozofski fakultet, FF-press, Zagreb

ISBN 978-953-175-400-2

DESNIČINI SUSRETI 2009.

Zbornik radova

Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

Zagreb, Ivana Lučića 3

tel. 01/6120-111; faks. 01/6156-879

e-mail: info@ffzg.hr

www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik

Boris Bui

Grafička oprema

Ivanka Čokol

Marko Maraković

Boris Bui

Lektura i izrada kazala

Jadranka Brnčić

Idejno rješenje naslovnice

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice

Ana Pojatina

Tisak i uvez

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

rujan 2011.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 777553.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2009.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
MAGDALENA NAJBAR-AGIČIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA